

УДК 591.6:599.744

DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2024.135.2.30>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДИНИ СОБАЧІ (CANIDAE) НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Семенюк С.К. – к.б.н.,

доцент кафедри лісового та садово-паркового господарства,
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Бесчасний С.П. – к.б.н.,

доцент кафедри біології людини та імунології,
Херсонський державний університет

На території Херсонської області мешкають такі три види представників родини собачі як вовк звичайний (*Canis lupus*), єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*). Це вершина харчової піраміди у нашому регіоні. Є ще такий хижак як звичайний або азійський шакал (*Canis aureus*). Він з'явився на Херсонщині останніми роками, малочисельний, такого впливу на біоценози, як згадані вище види, він немає.

Найбільш багаточисельна лисиця. Останніми роками щорічно її чисельність досягала децю менше 2000 особин. Зовнішні умови весь час змінюються, це впливає на річну динаміку чисельності як лисиці, так і інших хижаків по мисливським угіддям районних організацій (р/о) УТМР (Українське товариство мисливців і рибалок).

На другому місці по чисельності стоїть єнотоподібний собака – децю менше 600 особин на рік. Важлива біоценотична роль єнотоподібного собаки, оскільки він є одним із крупних масових хижаків у Херсонській області, останньою ланкою ланцюгу живлення. Як хижак, він регулює чисельність окремих видів, в той же час він є носієм епідеміологічно небезпечних хвороб. Визначаючи економічне значення єнотоподібного собаки в мисливському господарстві, необхідно досліджувати усі сторони його біологічної діяльності, щоб оцінити його роль у складі нашої фауни.

Особливої уваги заслуговує вовк. По чисельності він вдовіч поступається єнотоподібному собаці в Херсонській області, проте серед південних областей України чисельність його найбільша. У 2015 році в Херсонській області мешкало 303 хижаків, у Одеській – 59, Миколаївській – 55, децю більше у Запорізькій – 179. Як і лисиця вовк велику перевагу надає територіям р/о УТМР (Українське товариство мисливців і рибалок) – 77%. По районах області умови мешкання вовка постійно змінюються, тому кожного року чисельність цих хижаків по мисливським угіддям різних районних організацій (р/о) УТМР може суттєво відрізнятися. Так, у 2018 році вовків було найбільше у Олешківській р/о УТМР – 40 особин, а у 2019 році у вовка максимальна чисельність склала у Голопристанській р/о УТМР – 90 особин.

Ключові слова: вовк, лисиця, єнотоподібний собака, динаміка чисельності, природні умови.

Semeniuk S.K., Beschasnyi S.P. The ecology features of Canidae family (Canidae) representatives in the territory of Kherson region prior to the war

In the territory of the Kherson region, there are three species of the Canidae family: the gray wolf (*Canis lupus*), the raccoon dog (*Nyctereutes procyonoides*), and the red fox (*Vulpes vulpes*). They represent the top of the food pyramid in our region. There is also a predator known as the golden or Asian jackal (*Canis aureus*). It has appeared in the Kherson region in recent years, but its population is small, and it does not have as much influence on the ecosystems as the aforementioned species.

The most numerous population is that of the red fox. In recent years, the fox population has annually numbered fewer than 2000 individuals. The ecological conditions are constantly changing, affecting the annual dynamics of not only foxes but also other predators across the hunting grounds of regional organizations like the Ukrainian Society of Hunters and Fishermen.

The raccoon dog ranks second in terms of population size, with slightly fewer than 600 individuals per year. Its role in the ecosystem is crucial, as it is one of the large mass predators in the Kherson region, representing the final link in the food chain. As a predator, the raccoon dog regulates the population of certain species while also acting as a carrier of epidemiologically dangerous

diseases. Assessing the economic importance of the raccoon dog in hunting management requires studying all aspects of its biological activity to evaluate its role in our fauna.

Special attention is deserved by the gray wolf. Although its population size is half that of the raccoon dog in the Kherson region, it has the largest population among the southern regions of Ukraine. In 2015, there were 303 predators in the Kherson region, 59 in Odessa, 55 in Mykolaiv, and slightly more in Zaporizhzhia – 179. The living conditions of wolves vary by district within the region, so the population of these predators across the hunting grounds of different district organizations of the Ukrainian Society of Hunters and Fishermen can significantly differ each year. For example, in 2018, the highest number of wolves was in the Oleshki district organization – 40 individuals, while in 2019, the maximum number of wolves was recorded in the Hola Prystan district organization – 90 individuals.

Key words: wolf, fox, raccoon dog, population dynamics, natural conditions.

Постановка проблеми. Починаючи з кінця минулого століття спостерігається посилення тиску антропогенного фактору на навколишнє середовище. Вирубвання лісів, урбанізація та зміни у використанні землі призводять до втрати біорізноманіття та знищення багатьох видів живих організмів. Одночасно зростає інтерес до сталого використання ресурсів, включаючи енергію, воду та продовольство, з метою зменшення негативного впливу на середовище. Громадянська активність та суспільна свідомість про проблеми навколишнього середовища можуть сприяти змінам у політиці та поведінці, спрямованим на стійкіше майбутнє.

Спостерігається тенденція максимально стійкого вилучення тварин, але треба постійно дбати про підтримку оптимальної чисельності популяцій. В Херсонській області серед видів хижаків, що належать до вершини харчової піраміди, виділяються наступні: вовк звичайний (*Canis lupus*), єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*). Необхідно порівняти екологічний стан популяцій зазначених видів Херсонської області із сусідніми областями (Миколаївською і Одеською) в довоєнний період.

Безумовно, на даний час, коли тривають воєнні дії, особливо на Лівобережжі Дніпра, в популяціях тварин відбуваються певні процеси, з якими раніше на території нашої області ми не стикалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел по окремим видам досліджуваних нами хижаків розкриває достатньо окремі сторони їх екології, проте, не відомо, як співіснують вовк звичайний, єнотоподібний собака та лисиця звичайна між собою в умовах Херсонської області, будучи хижаками, що належать до вершини харчової піраміди.

Із трьох досліджуваних нами видів лисиця є найбільш численною. Вона менш вибаглива до вибору місць відпочинку і полювання, біотопічний розподіл досить великий. По даному виду багато публікацій, в тому числі захищених кандидатських дисертацій. Особливостям морфології, екології та практичному значенню лисиці звичайної в умовах Нижнього Подніпров'я присвячена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук Лебедевої Н.І. [7]. Індивідуальна ділянка лисиці забезпечує сім'ю достатньою кількістю корма і придатними для влаштування нір місцями. Здебільшого, тварини самі риють нори, які мають кілька вхідних отворів, що ведуть через окремі тунелі в гніздову камеру. Лисиці добре маскують свої нори в густих заростях. [8].

Для України єнотоподібний собака являється видом-інтродуцентом. До Херсонської області у 1940 році з метою акліматизації було завезено кілька пар єнотоподібних собак, а вже під час великої вітчизняної війни вони потрапили на волю. Тварини добре адаптувалися, розмножилися в плавнях Дніпра, біля меліоративних каналів і інших водойм. На Херсонщині по чисельності цей вид займає друге

місце після лисиці звичайної. У порівнянні з вовком маса тіла снотоподібного собаки набагато менша – близько 7 кг. У далекосхідних представників даного виду маса тіла значно легша ніж у наших: у самок – на 1,2 кг., самців – на 0,5 кг. [3]. Збільшення екстер'єрних показників в порівнянні з аборигенними представниками Волох А.М. [12] пояснює адаптацією тварин до нових екологічних умов, реалізацією норми реакції організму в більш комфортному середовищі існування. Прийmemo до уваги, що снотоподібний собака суттєво впливає на структуру угруповань усіх хижих та стан їхньої кормової бази [9]. Постійний комітет Бернської конвенції радить викорінювати адвентивні види. Стає очевидним, що це стосується і снотоподібного собаки.

На даний час відбувається сплеск чисельності вовка звичайного, саме тому досить актуальним є дослідження сучасного стану біологічних ознак хижака, його просторової та трофічної поведінки, особливо, що стосується нападів на домашніх тварин [11]. Домніч В.І. [5] досліджуючи сліди вовка на Кінбурнській косі, зазначив, що домінуючий біотоп це – змішані ландшафти 48,5% (n=47). У цій групі хижак найчастіше зустрічався у відкритій місцевості з групами листяних дерев – 33% (n=16), та у відкритій місцевості з сосновими масивами середнього класу віку – 28,6% (n=13). В. Д. Бондаренко В.Д. [1] стверджує, що на межі двох середовищ спостерігається більш широкий спектр життєвих форм. Ми вважаємо, що саме тому змішані ландшафти в екології вовка відіграють найважливішу роль. Вовки, не маючи в достатку природних кормів, тяжіють до людських поселень і створюють для населення великі проблеми. Розроблено достатньо методів дослідження екології хижаків, які дають можливість вести облік чисельності представників кожного виду, особливості їхнього живлення та розмноження.

Рис. 1. Кам'янська балка

Постановка завдання. Природні умови Херсонської області сприятливі для більшості хижаків у створенні притулку для захисту та розмноження. Ми обстежували різні куточки Херсонської області під час експедицій з науковцями (НПП «Джарилгацький», НПП «Олешківські піски», НПП «Кам'янська січ» (рис. 1),

НПП «Ниžньодніпровський». Важливу інформацію надавала участь у щорічних полюваннях з різними колективами мисливців Голопристанського, Цюрупинського, Новотроїцького районів. Важливо, що мисливці, як правило, є власниками тих земель, де проводилось полювання на зайця, фазана, пернату дичину. Вони чудово знають свої поля-угіддя і коли планувалися облави на хижаків, давали поради щодо спрямування зусиль мисливці на оточення можливих місць перебування тварин (рис. 2).

Корисною стала інформація при обстеженні десятків курганів у Херсонській області. Таку програму обстежень розробив професор кафедри ботаніки Херсонського державного університету Мойсієнко І.І. Кургани не розорюються аграріями, тому є осередками дикої природи. Під час проведення обліку видового складу рослинного і тваринного світу ми звернули увагу, що майже на кожному кургані є нори лисиці звичайної.

Рис. 2. В лісосмугах сприятливі захисні умови для вовка

Вовки, не маючи вдосталь природних кормів, тяжіють до людських поселень і створюють для населення великі проблеми. Розроблено достатньо методів дослідження екології хижаків, які дають можливість вести облік чисельності представників кожного виду, особливості їхнього живлення та розмноження [6, 10].

Вивчення біотопічного розподілу вовка, лисиці та снотоподібного собаки проводилось за загально визнаними методиками. Під час збору матеріалу досліджувався біотопічний розподіл вовка, лисиці та снотоподібного собаки, обстежувалися нори та лігвища, вивчався спектр живлення й трофічних зв'язків хижаків за загально визнаними методиками. Нами було використано дані Херсонського обласного управління лісового та мисливського господарства, Управління мисливськими господарствами Державного агентства лісових ресурсів України, Херсонської санітарно-епідеміологічної станції та лабораторії ветеринарної медицини, Херсонського Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР).

Виклад основного матеріалу дослідження. Із трьох досліджуваних нами хижаків Херсонської області лисиця звичайна – найбільш численний вид. Цей

хижак менш вибагливий до вибору місць відпочинку і полювання, ніж інші звірі. Мінливість біотопічного розподілу лисиці досить велика, а от єнотоподібний собака протягом усього року найбільш часто зустрічається в річкових заплавах, на морських косах, на островах з очеретяними заростями [2]. Аналізуючи найбільш улюблені місця мешкання єнотоподібного собаки на території району наших досліджень, ми приходимо до висновку, що заплави річок з чагарниками вербняка і високотравна рослинність уздовж узбережжя боліт – це улюблені біотопи даного хижака. Тут створюються сприятливі екологічні умови для даного виду і забезпечується подальше зростання його популяції. Чисельністю єнотоподібний собака значно поступається лисиці, але вдвічі перевищує чисельність вовка звичайного.

На території Херсонської області вовк використовує найрізноманітніші угіддя, для нього важливими є як природні, так і антропогенні біотопи. Поза сезоном розмноження вовки люблять розташовуватися під час днявання на полях, де вирощували соняшник. Після збирання соняшника формується густий частокіл із залишків сухих стебел. Їх висота становить 30–50 см, що дозволяє вовкові оглядати досить велику територію, при цьому залишатися малопомітним для інших мешканців агроценозів і для людей. У суху погоду на таких полях залишається мало слідів.

Ми проаналізували стан чисельності та добування вовка звичайного, єнотоподібного собаки, лисиці звичайної в умовах Херсонської області за останні 5 років (табл. 1).

Площа мисливських угідь в Україні у 2018 році становить 38,2 млн. га, з яких на долю УТМР припадає 23,6 млн. га (64%), підприємствам Держлісагентства – 3,9 млн. га (10,8%), іншим користувачам – 10,7 млн. га (25,2%) [4].

Таблиця 1

Чисельність та добування представників родини собачі в мисливських угіддях Херсонської області (по даним Херсонського УТМР)

Рік	Види тварин	Чисельність	Добування
2015	Вовк	303	157
	Лисиця	1946	3777
	Єнотоподібна собака	598	323
2016	Вовк	297	150
	Лисиця	1868	3001
	Єнотоподібна собака	638	349
2017	Вовк	361	183
	Лисиця	1885	3223
	Єнотоподібна собака	635	285
2018	Вовк	291	163
	Лисиця	1849	2819
	Єнотоподібна собака	644	263
2019	Вовк	362	160
	Лисиця	1748	2383
	Єнотоподібна собака	580	285

Аналіз розподілу чисельності досліджуваних нами видів хижаків по мисливським організаціям Херсонської області у 2019 році показав, що лисиця і вовк велику перевагу надають угіддям районних організацій УТМР (Українське товариство мисливців і рибалок) – 81% і 77% відповідно. Єнотоподібний собака на

62% серед трьох типів мисливських угідь віддає перевагу ДКЛГ (державним лісовим господарствам), очевидно тут менший тиск антропогенного фактору і природні умови відповідають їхнім умовам мешкання.

Важливим є той факт, що аналіз чисельності вовка звичайного, *енотоподібного собаки* та лисиці звичайної в мисливських угіддях Херсонської області показав, що чисельність даних видів значно вища ніж у сусідніх областях. Дані Регіональної доповіді свідчать, що чисельність вовків в Херсонській області за 2013–2016 роки була досить високою і трималася в межах 300 особин, а по даним Херсонського УТМР не задовго до початку війни найбільшою чисельність вовка була у 2019 році – 362 особини (табл. 1). Як зазначалося, серед південних областей України найбільша кількість вовків мешкає у нашій Херсонській області. Якщо у 2015 році в Херсонській області налічувалось 303 хижака, то у Одеській – 59, Миколаївській – 55, Запорізькій – 179.

Не дивлячись на те, що чисельність вовка вдвічі менша аніж снотоподібного собаки, у населення Херсонської області дуже велику тривогу викликають саме вовки. Проте, суттєво зменшувати їх чисельність вдається тільки мисливцям. Роблять вони це шляхом відстрілювання дорослих особин та регулюючи процес розмноження тварин (рис. 3).

Рис. 3. Вовки, що були вилучені із місцевої зграї 9.01.2018 року в Скадовському районі

Вовки – моногами, гін у них буває взимку і триває з грудня до березня, у старих особин він зазвичай протікає досить мирно, якщо їхня пара збереглася та поруч не з'явився самець-одинак. Молоді та самотні старі вовчиці приваблюють

самців, між якими можливі жорстокі бійки за право стати партнером самки. В цей час мисливцям легше підкрастися до хижаків, та вполювати їх.

Рис. 4. Лігва вовків в захаращених лісосмугах

Збитки, яких завдає вовк дикій природі та людям в Херсонській області, надзвичайно великі. Прес хижака на оточуюче середовище досить значний. Окрім того, з'явилася потенційна небезпека безпосередньо для людини. При високій чисельності вовка останніми роками (близько 300 особин на область) хижакам не вистачає в якості здобичі диких тварин. Тварини без всякого остраху наближаються до людських осель, нападають на скот, птицю, домашніх собак, яких просто витягають із будок і одразу з'їдають. Вовки, лисиці та єнотоподібні собаки перевищують чисельність для нашого регіону в декілька разів, що створює умови для спалаху сказу. В свою чергу, вовки з задоволенням поїдають як лисиць так і єнотоподібних собак. Звісно, вірогідність зараження сказом ще більше зростає. Селяни розповідали, як скажений вовк серед дня зайшов в село та почав кидатися на людей. Мисливців поруч не було, то вовка закололи прямо вилами. Санепідемстанція підтвердила, що то дійсно був вовк. Таким чином, при низькій чисельності основних жертв, ймовірність нападу хижаків на людину в Херсонській області швидко зростає.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Природні умови Херсонської області сприятливі для представників родини собачі, тому чисельність вовка звичайного, єнотоподібного собаки та лисиці звичайної на території досліджуваного регіону у довоєнний період була досить висока і стабільна протягом останніх 5 років. Чисельність вовка становила близько 300 особин на рік, у єнотоподібного собаки досягала 600, у лисиці – дещо менше 2000 особин. Ці показники в декілька разів перевищували чисельність хижаків у сусідніх Миколаївській, Одеській та Запорізькій областях.

Тиск хижака на оточуюче середовище досить значний, з'явилася потенційна небезпека безпосередньо для людини. Як складуться по закінченню війни відносини між хижакими та їх жертвами, відносини між вовком та людиною – час покаже.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаренко В.Д. Мисливознавство / В.Д. Бондаренко, І.В. Делеган, К.А. Татарінов, М.В. Чернявський, С.Д. Татух, В.І. Лисенко. / К.: РНМК ВО, 1993. 200 с.
2. Волох А.М. Великі ссавці Південної України в ХХ ст. (динаміка ареалів, чисельності, охорона та управління). Автореф. дис. ... д-ра біол. наук. К., 2004. 35 с.
3. Волох А.М. Охотничьи звери Степной Украины: Монография. Херсон: ФЛП Гринь Д.С., 2016. 571 с.
4. Державне агентство лісових ресурсів України. Офіційний сайт. URL: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index>.
5. Домніч В.І. Екологічні аспекти біотопічного розповсюдження та трофічної поведінки вовка Кінбурнської коси узбережжя Чорного моря / В.І. Домніч, І.О. Смірнова. / Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. Запоріжжя. 2006, № 1. С. 70–75.
6. Домніч В.І., Смірнова І.А., Вовченко В.Е. Пищевое поведение волка при увеличении его численности в антропогенных ландшафтах юго-востока Украины. Вісник Донецького ун-ту. Сер. А: Природничі науки, 2008. Вип. 1. С. 306–310.
7. Лебедева Н.І. Лисиця звичайна (*Vulpes Vulpes* L., 1758) в умовах Нижнього Подніпров'я (морфологія, екологія, практичне значення): дис. ... канд. біол. наук: спец. 03.00. 08. – зоологія. Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. К., 2003. 168 с.
8. Облік диких тварин. Практичні рекомендації / В. Д. Бондаренко, І. В. Делеган, І. П. Соловій, М. П. Рудишин. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. Львів: Вільна Україна, 1989. 65 с.
9. Роженко М.В. Живлення деяких хижих ссавців у антропогенному ландшафті Причорномор'я. Фауна в антропогенному середовищі. Луганськ, 2006. С. 191–200. (Праці Теріологічної школи, випуск 8).
10. Шквиря М.Г. Поширення, особливості екології та поведінки вовка (*Canis lupus*) на території України. Дис. к-та біол. наук. Київ, 2003. С. 1–183.
11. Volokh A. Expansion and reproduction of wolf (*Canis lupus* L.) populations in the steppe zone of Ukraine. Beiträge zur Jagd & Wild forschung, 2011. Bd. 36. GmbH. 105–115.
12. Woloch A., Rozenko N. Die Akklimatisation des Marderhundes (*Nyctereutes procyonoides* Matsch.) in der Südukraine. Beiträge zur Jagd & Wild forschung, 2007. Bd. 32. GmbH. 409–422.